

Magsugárzások

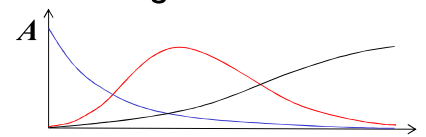
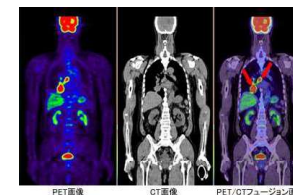
Dr Smeller László

Semmelweis Egyetem
Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

Miért érdekes?

Radioaktív izotópok ill. sugárzások

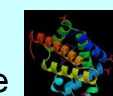

- orvosi felhasználása:
  - diagnosztika (izotópdiaosztika)
  - terápia (sugárterápia)
- gyógyszerészeti vonatkozása:
  - farmakokinetikai vizsgálatok

Az atommag: radioaktivitás, magsugárzások

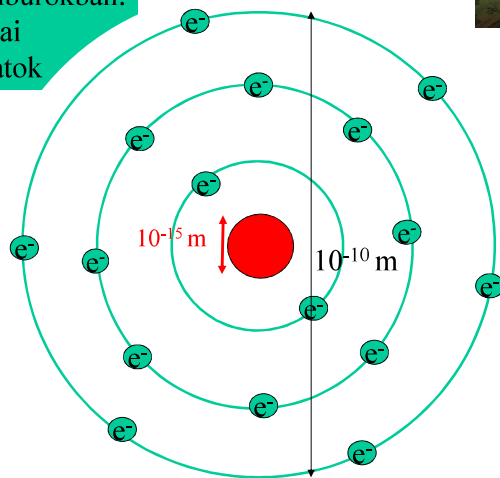
- Atommag, izotóp
- Bomlások, magátalakulások és sugárzások
- Aktivitás
- Bomlástörvény
- Részecskeenergia
- A radioaktív sugárzások gyengülése

Méretetek

m		
10^0	méter	ember
10^{-3}	milliméter	szabad szemmel látható távolság
10^{-6}	mikrométer	sejt méret (pl. emberi vvt)
10^{-9}	nanométer	fehérje
10^{-10}	– Angström	atom átmérője, kémiai kötéstávolság H atom $\varnothing \approx 1$ Angström (Å)
10^{-12}	pikométer	röntgensugárzás hullámhossza
10^{-15}	femtométer	atommag

Az atom felépítése

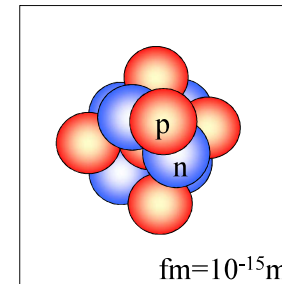
Változások az elektronburokban:
=>kémiai folyamatok

Az atommag
átalakulásai:
=> radioaktivitás

Az atommag felépítése

	töltés	tömeg
proton	+1 elemi töltés	1 atomi tömegegys.
neutron	0	1 atomi tömegegys

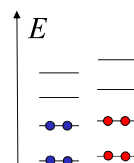
A (tömegszám) = protonszám + neutronszám
Z (rendszám) = protonszám

99
43 Tc

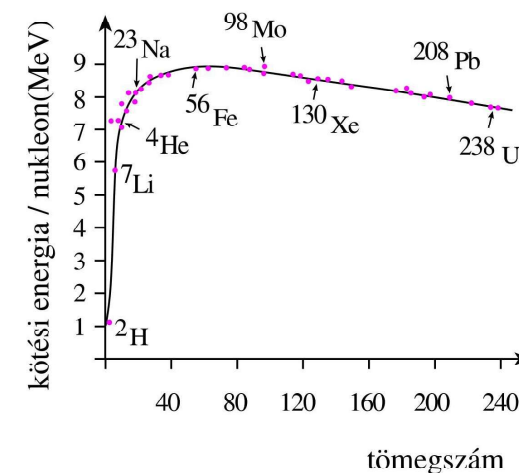
99 nukleon, ebből 43 proton és 56 neutron

Az atommag stabilitása

- Magerők rövid hatótáv (~fm) nagyon erős vonzó
- Coulomb erő destabilizál!
- A nukleonok diszkrét energiaszinteken helyezkednek el.
- A mag energiája is diszkrét (kvantált)
- Az energiaszintek tipikus távolsága MeV(pJ)

Mennyire stabil az atommag? Kötési energia

Energiahiány=tömeghiány: így lehet megmérni a kötési energiát

Tömeghiány, pl: $^{208}_{82}\text{Pb}$

$$E=mc^2$$

n: $1,008665 \times 126 = 127,0918 \text{ au.}$

p: $1,007276 \times 82 = 82,5966 \text{ au.}$
 $209,6884 \text{ au.}$

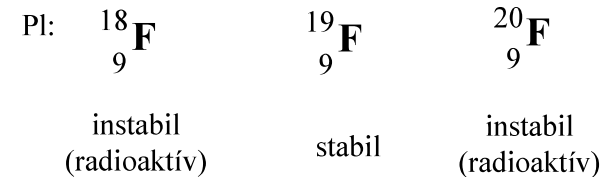
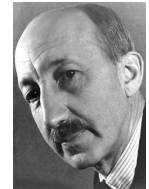
$^{208}_{82}\text{Pb}$ tényleges: $207,9766 \text{ au.}$

Hiány: $1,7118 \text{ au.} = 1,7118 \times 1,6605 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$

$$\Delta E = \Delta mc^2 = 2.84 \cdot 10^{-27} \text{ kg} (3 \cdot 10^8 \text{ m/s})^2 = 2,56 \cdot 10^{-10} \text{ J} = 1,60 \text{ GeV} = 208 \times 7,69 \text{ MeV}$$

Izotóp

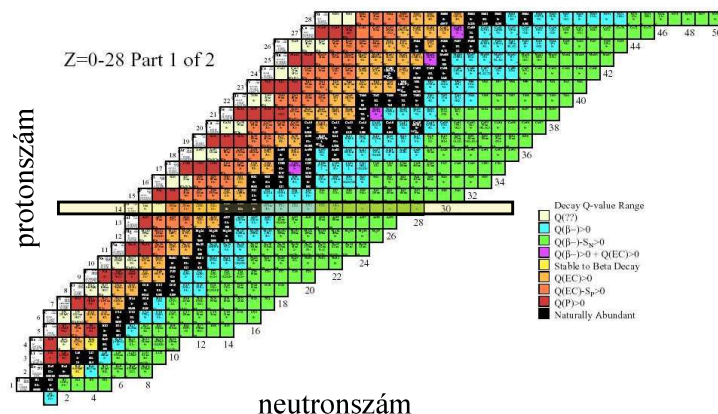
Azonos rendszámú de eltérő tömegszámú atommagok
 $\Rightarrow$ azonos protonszám eltérő neutronszám
 ugyanazon elem módosulatai,
 $\Rightarrow$ kémiai tulajdonságuk ua.

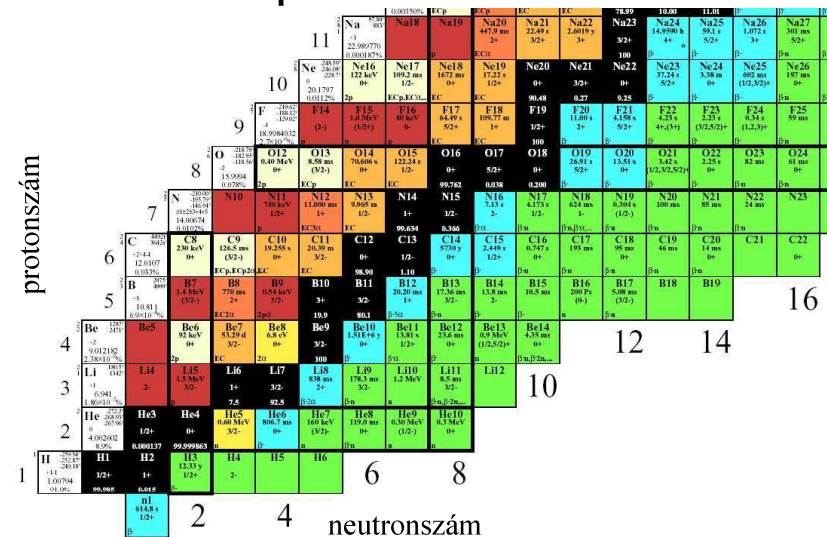
izotóp $\leftrightarrow$ radioaktív izotóp

Izotóptáblázat

Table of Isotopes (1998)

Izotóptáblázat részlet

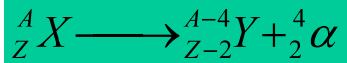

Izotóptáblázat részlet

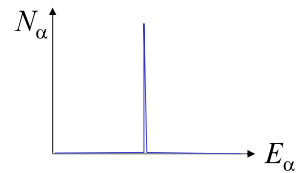
[illegible]

α - bomlás

α - bomlás: ${}^4\text{He}$ atommag válik le a magról
nehéz atommagoknál fordul elő
izotópdiagnosztikai jelentősége nincs

Vonalas energiaspektrum
 $E_{\alpha} \sim \text{MeV}$

Bomlások és részecskék

α - bomlás

α - részecske = ${}^4_2\text{He}$ atommag

β -bomlás: β^-
 β^+

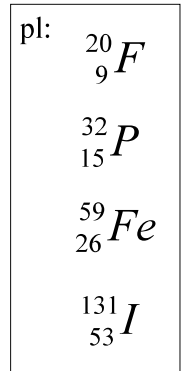
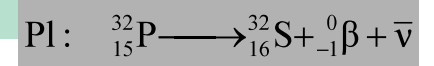
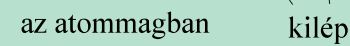
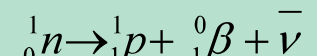
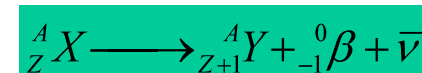
β^- részecske = elektron
 β^+ részecske = pozitron

K-elektron befogás

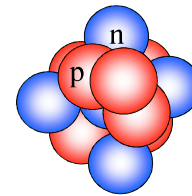
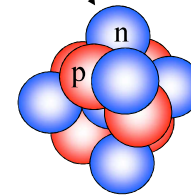
karakterisztikus
Röntgen-foton

Izomer magátalakulás

γ -sugárzás

neutrontúlsúly

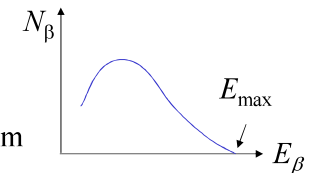

β^- -sugárzás

folytonos
energiaspektrum

jelölések: $\beta^- = {}^0_{-1}\beta = e^-$

energiespektrum

protontúlsúly

β^+ - bomlás

$${}^A_Z X \longrightarrow {}^A_{Z-1} Y + {}^0_{+1} \beta + \nu$$

$${}_1^1 p \longrightarrow {}_0^1 n + {}^0_{+1} \beta + \nu$$

az atommagban marad   kilép

pl: ${}^{11}_6 \text{C}$

${}^{15}_8 \text{O}$

${}^{18}_9 \text{F}$

${}^{52}_{26} \text{Fe}$

Pl: ${}^{30}_{15} \text{P} \longrightarrow {}^{30}_{14} \text{Si} + {}^0_{+1} \beta + \nu$

folytonos energiaspektrum
mesterséges előállítás
ciklotron (köv. héten)

Kitérő...

tömegek: $m_p = 1,672623 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$ } szabad
 $m_n = 1,674928 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$ } állapotban!

β^- bomlás OK mert $m_n > m_p$

β^+ bomlás ?

Megoldás: Einstein féle tömeg-energia ekvivalencia

$$E = mc^2$$

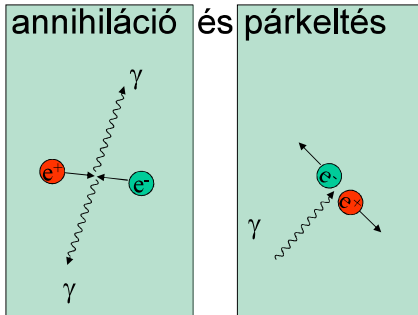
kötött nukleon:

alacsonyabb energiaszint: kisebb tömeg!

Elektron és pozitron

- antirészecskék
- tömeg ua, töltés ellentétes ...
- annihiláció és párkeltés

Einstein:
tömeg-energia
ekvivalencia

$$E = mc^2$$

$$m_e c^2 = 511 \text{ keV} \approx 0,5 \text{ MeV}$$

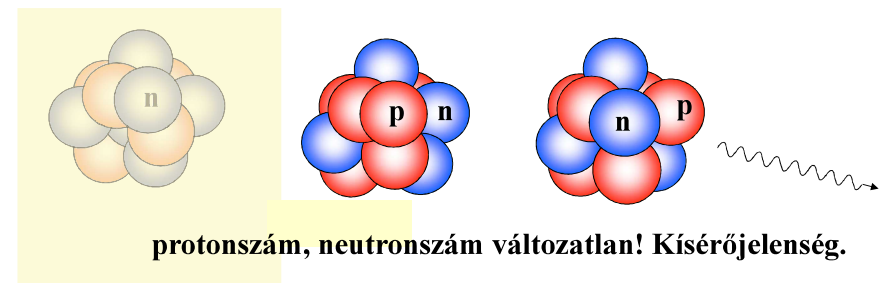
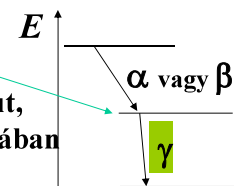
... kitérő vége

Prompt γ -sugárzás

A bomlás után a nukleonok elhelyezkedése

energetikailag kedvezőtlen lehet
(gerjesztett állapotú atommag)

Átrendeződés: alacsonyabb energiaszintre jut,
a fölös energiát γ foton formájában
kisugározza

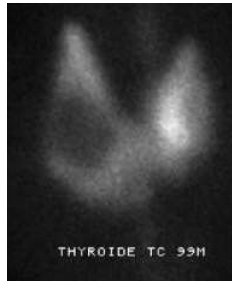

Izomer magátalakulás

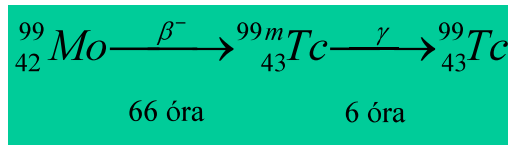
Ha a bomlás utáni mag elég hosszú ideig stabil,
a γ -sugárzás később keletkezik.
A két folyamat szeparálható.

Tisztán γ -sugárzó izotóp állítható elő!

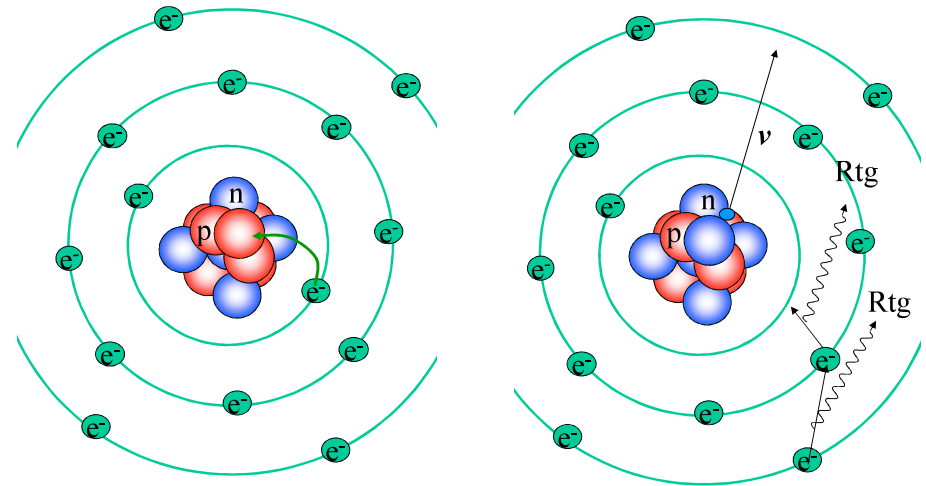
=> Izotópdiagnosztika

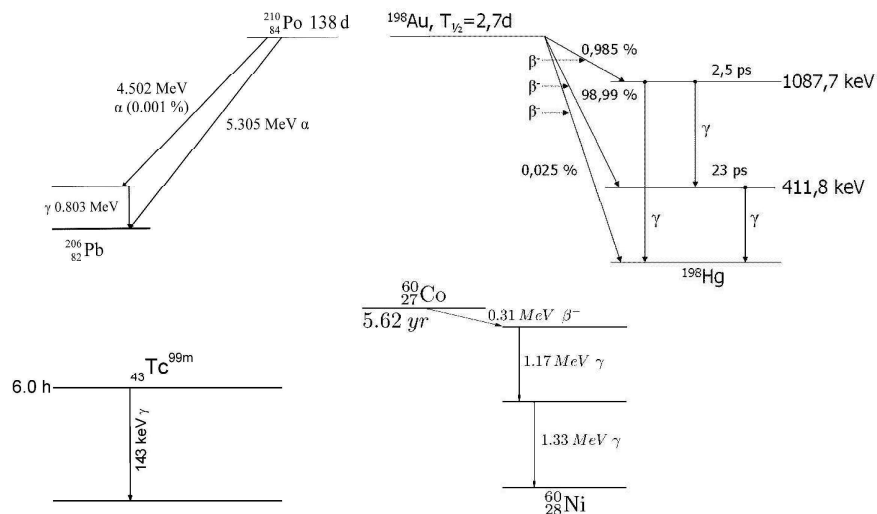
Pl: ^{99m}Tc

K-befogás

Példák bomlási sémákra

Magátalakulások: bomlás, hasadás, fúzió

- Bomlás: kis részecske távozik (α , β , γ ...)
- Hasadás: kb. két azonos részre hasad (nehéz magoknál)

Pl: $^{235}_{92}\text{U} \rightarrow 2 \text{ db közepes mag} + 2-3 \text{ neutron}$

- Fúzió könnyű magok egyesülése

Hogyan jöttek létre az izotópok?

Primordiális izotópok:

A Föld keletkezése előtt keletkeztek (Ősrobbanás, Szupernova robbanás...)

Hosszú felezési idejűek. Pl.: ^{232}Th , ^{238}U , ^{40}K , ^{235}U ,

Posztpromordiális izotópok:

Kozmogenikus izotópok:

A kozmikus sugárzás hatására keletk. pl: ^3H ^{14}C

Radiogenikus izotópok: A primordiális izotópok bomlástermékei. pl.: ^{226}Ra , ^{228}Ra ^{222}Rn

Nukleogenikus izotópok: magreakcióban keletkeztek (pl. spontán hasadás, v. spontán hasadáskor emittált neutron befogásával) ^{21}Ne

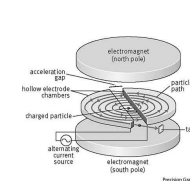
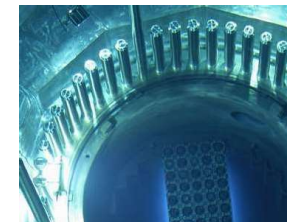
Hogyan állíthatunk elő izotópokat?

Mesterséges izotópok:

β^- bomlók: atomreaktorban.
(neutronbombázással)

β^+ bomlók: gyorsítóban (pl. ciklotron)
néhány 10 MEV-es protont vagy alfa részecskét lőnek be a magba

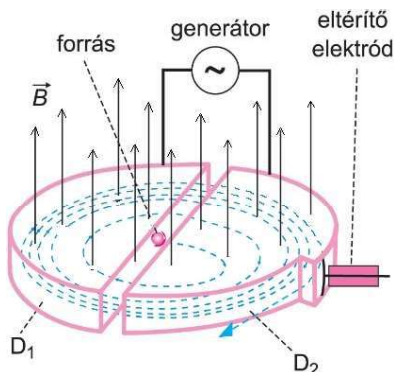
tisztán γ sugárzók: izotópgenerátor

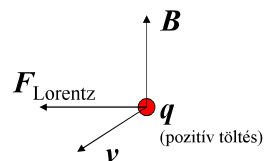
Ciklotron

Körpályán gyorsít (általában protont, alfa részecskét)

Tipikus energia: néhány 10 MeV (50 MeV)

$$\vec{F}_{\text{Lorentz}} = q\vec{v} \times \vec{B}$$

$$qBv = F_{\text{Lorentz}} = F_{\text{cp}} = mv^2/R$$

A radioaktív izotópokat jellemző mennyiségek

Aktivitás (a sugárforrást jellemzi)

Felezési idő (a bomlás sebességét jellemzi)*

Részecske típusa és energiája (a sugárzást jellemzi)*

*függ az izotóp típusától

Aktivitás (Λ)

$$\Lambda = \left| \frac{dN}{dt} \right| \quad \left(= \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right| \right)$$

N= a bomlásra képes
atomok száma
t= idő

Az egységnyi idő alatt elbomlott atomok száma

mértékegysége: becquerel Bq
1 Bq= 1 bomlás/sec

A gyakorlatban: kBq, MBq, GBq, TBq, PBq

mérhetetlenül
alacsony

természetes
radioaktivitás
szintje

in vivo
diagn.

óvatosan
dolgozzunk
vele!

terápiában
alkalmazott
aktivitások

Példa

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1$ 1/s
- 1 sec múlva: 9000 (10000x0,1=1000 elbomlott)
- 2 sec múlva: 8100 (9000x0,1=900 elbomlott)
- 3 sec múlva: 7290 (8100x0,1=810 elbomlott)
- 4 sec múlva: 6561 (7290x0,1=729 elbomlott)
- ....

Bomlástörvény

$\Delta N \sim N$ N a bomlásra képes (=elbomlatlan) atomok száma

$$\frac{dN}{dt} = -\lambda N$$

λ : bomlási állandó, bomlási valószínűség [1/s]
1/ λ = τ idő! átlagos élettartam

differentiálegyenlet

megoldása:

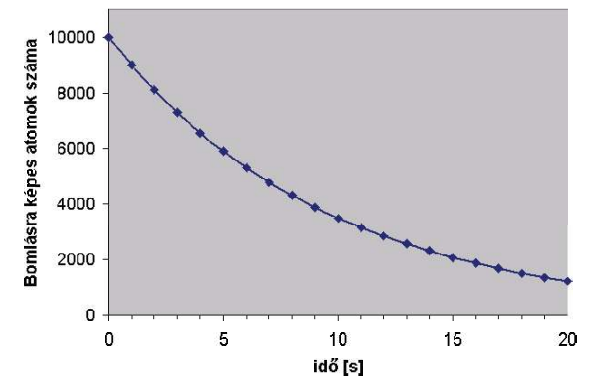
$$N(t) = N_0 e^{-\lambda t}$$

exponenciális lecsengés!

N_0 a z elbomlatlan atomok száma kezdetben ($t=0$)

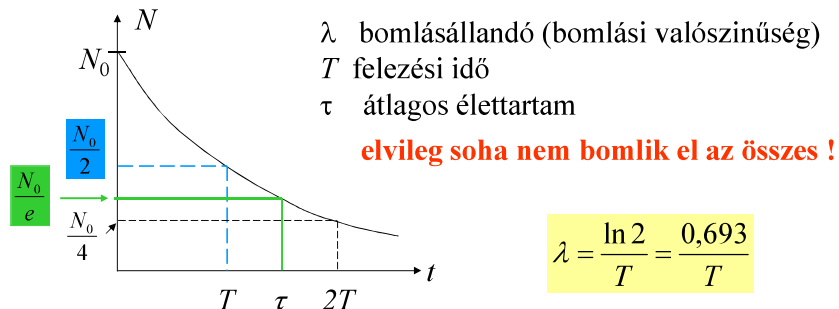
Példa

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1$ 1/s
- 1 sec 9000
- 2 sec 8100
- 3 sec 7290
- 4 sec 6561
- ....

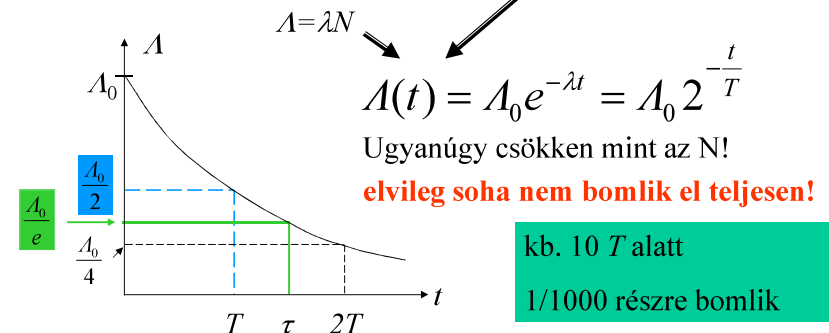
Felezési idő, bomlástörvény

$$N(t) = N_0 e^{-\lambda t} = N_0 2^{-\frac{t}{T}}$$

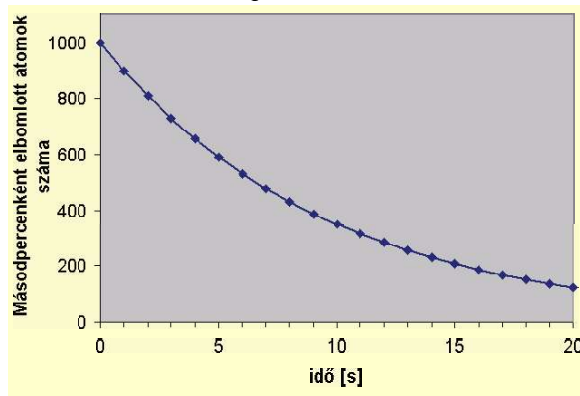
Az aktivitás időbeli csökkenése

$$A = \left| \frac{dN}{dt} \right| \quad \frac{dN}{dt} = -\lambda N \quad N = N_0 e^{-\lambda t}$$

Példa

- Példa: $N_0 = 10000$ $\lambda = 0,1 \text{ 1/s}$

1=1000 elbomlott)
 1=900 elbomlott)
 1=810 elbomlott)
 1=729 elbomlott)

A felezési idő az izotóp típusától függ

^{232}Th	$1,4 \cdot 10^{10}$ év
^{238}U	$4,5 \cdot 10^9$ év
^{40}K	$1,3 \cdot 10^9$ év
^{14}C	5736 év
^{137}Cs	30 év
^3H	12,3 év

**Ezeket az adatokat
tilos megtanulni!**

^{60}Co	5,3 év
^{59}Fe	1,5 hó
^{56}Cr	1 hó (28 nap)
^{131}I	8 nap
$^{99\text{m}}\text{Tc}$	6 óra
^{18}F	110 perc
^{11}C	20 perc
^{15}O	2 perc
^{222}Th	2,8 ms

Részecskeenergia

Általában elektronvoltban (eV) mérik.

$eV = \text{elemi töltés} \times 1 \text{ Volt} = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ J}$

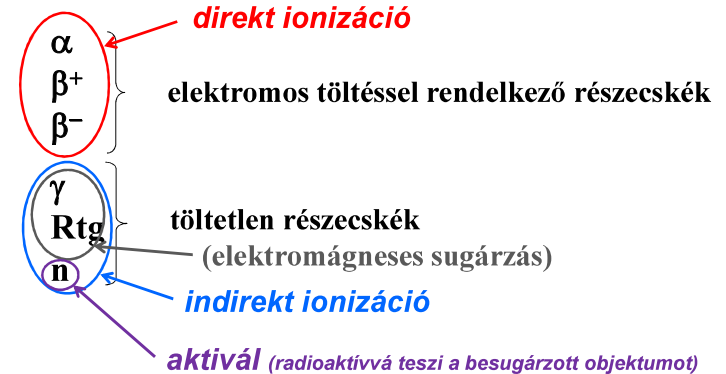
tipikus részecskeenergiák (a magátalakuláskor felszabaduló energia) **MeV** nagyságrendben vannak.

Általában:

Minél nagyobb a részecskeenergia, annál nagyobb a hatótáv.
(egy adott sugárzáson belül)

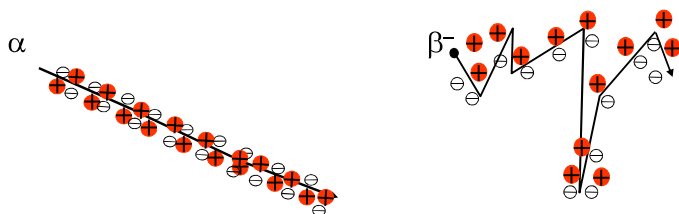
Sugárzások és anyag kölcsönhatása.

A sugárzások elnyelődése

Töltött részecskék elnyelődése

Útjuk során ionizálnak, energiájukból folyamatosan leadnak.
Az energia egy véges úthosszon elfogy. **Hatótávolság**

Hatótávolság

α -részecske

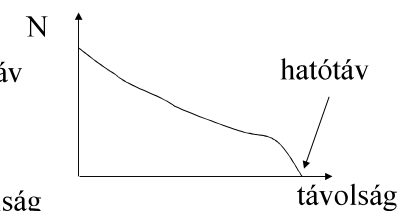
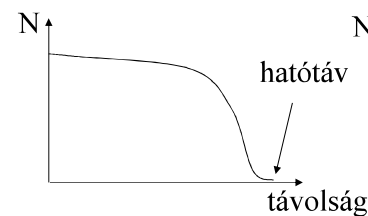
β^- -részecske

levegőben **néhány cm**

levegőben **m** nagyságrendű

szövetben **0,01-0,1 mm**

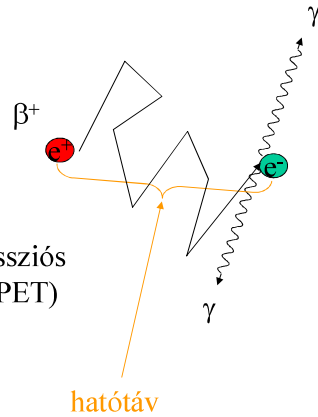
szövetben **cm**

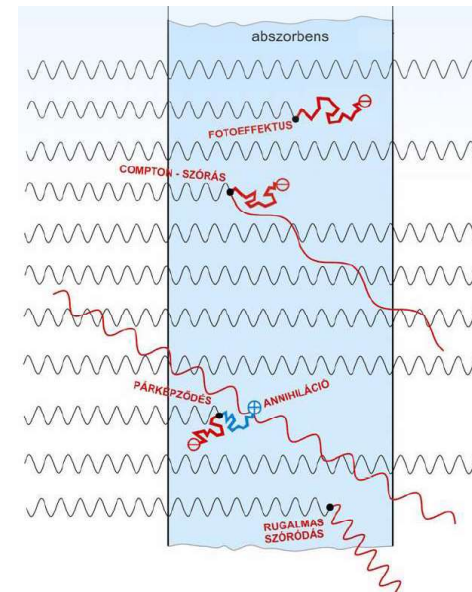
β^+ -sugárzás

annihiláció

Ld: Pozitron Emissziós
Tomográfia (PET)

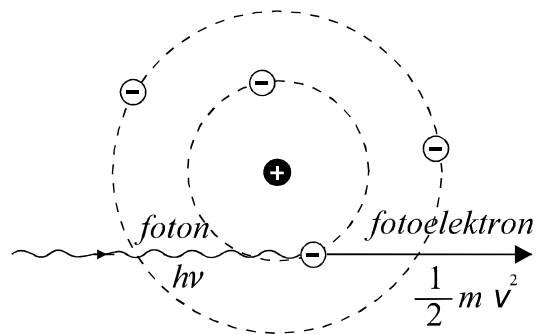
A γ - (és Rtg) sugárzás elnyelődése

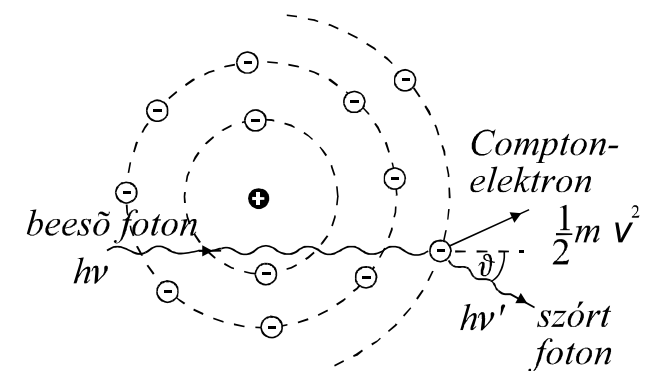
Véletlenszerűen fellépő
effektusok által megy végbe:

Fotoeffektus,
Compton-effektus,
párképződés,
(rugalmas szóródás)

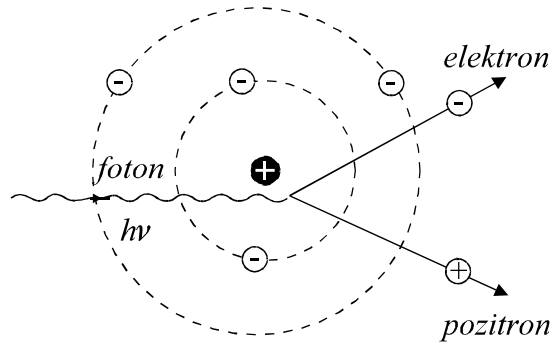
Fotoeffektus

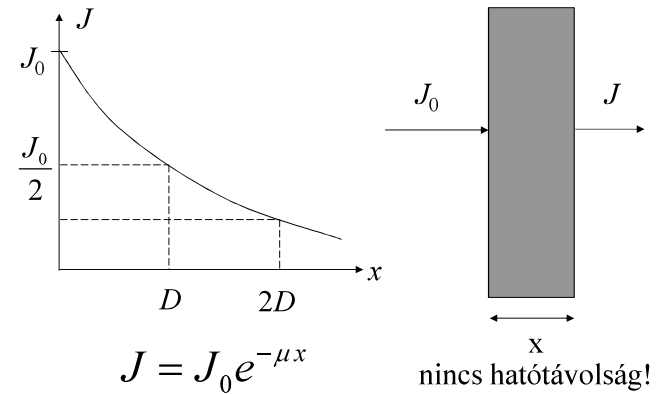
Compton effektus

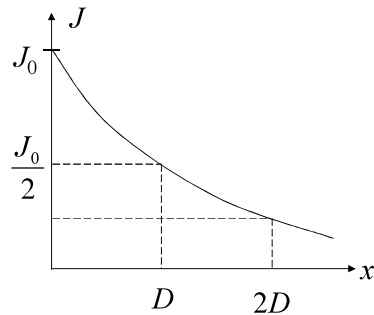
Pároképződés

γ - és röntgensugárzás gyengülése

néhány „ökölszabály”: $x_{1/10}=3,33 D$ $x_{1/1000}=10 D$

$$J = J_0 e^{-\mu x}$$

μ : (lineáris) gyengítési együttható
mértékegysége: $1/m$, $1/cm$

$\delta = \frac{1}{\mu}$ „behatolási mélység”
az intenzitás e -ed
részére csökken (kb. 37%)

μ (anyagi minőség, absz. centrumok száma, sugárzás energiája)
 $= \mu(\text{anyag}, \rho, E_{\text{foton}}) \sim \rho$

$$\mu_m = \frac{\mu}{\rho} \quad \text{tömeggyengítési együttható}$$

tömeggyengítési
együttható

$$\mu_m = \frac{\mu}{\rho}$$

$$\mu_m = \tau_m + \sigma_m + \kappa_m$$

$$\tau_m = c \lambda^3 Z^3$$

